

IPÒ ÀSỌYÉ ÀTI ÀKỌYÉ NÍNÚ ÈTÒ ÈKỌ: IPÈNÍJÀ FÚN AKÈKỌỌ ÀTI OLUKỌ

AJIBÁDE Mufuliat Íyábòdé

Department of Yorùbá, Kwara State College of Education, Ilorin
ajibademi17@gmail.com; [Tel. No.:](tel:08033765988) 08033765988

Àsamò

Bí a bá wo ipò tí àsoyé àti àkọyé nínú ètò èkọ wà ní ilẹ̀ wa àti ihà tí àwùjọ òde òní kọ sí èdè abíníbí, ojọ iwájú yóó bani lẹ̀rù jojo. Kò sí tàbí sùgbọ̀n pé opò àwọn akẹ̀kọọ èdè Yorùbá ni kò lè kọ àkọyé tó gúnrégé tàbí sọ àsoyé tí wọn bá fẹ́ jábọ̀ iṣẹ́ àsetiléwá tàbí àròkọ. Èyí tàbùkù àwọn èniyàn àwùjọ débi pé ó dá ibèrù bojo sílẹ̀ débi pé àyàfi tí a bá mọ̀ okunfà ipò ijákulẹ̀ tí àsoyé àti àkọyé wà láààrin àwọn akẹ̀kọọ tí a sì wá ojútúú sí i kí ètò èkọ̀ tó lè pèsè irú àwọn oludari tí àwùjọ́ n gbòngbẹ́ fún lojọ́ iwájú. Àmọ́ bí a bá ti kékeré péka iròkò, bó bá dàgbà tán kò ní lè gba odidi èran lówọ́ eni àti pé iṣin wò ó; ikòrò wò ó; ohun a bá dìjọ̀ wò gégé níi gún. Èyí ló fàá tí iṣẹ́ àpiléko yìi fi se àgbéyèwò ohun tí èdè, àsoyé àti àkọyé jẹ́, ohun tí ọ̀kọ̀ọkan wọn dì sínú, ipò tí àsoyé àti àkọyé wà nígbà kan rí àti ipò tó wà lóde òní. Iṣẹ́ àpiléko yìi tẹ̀ síwájú láti sàlàyé ipa tí títẹ̀pẹ̀lẹ́ àsoyé àti àkọyé lè kó nínú gbogbo ètò èkọ̀ àti idàgbàsókè àwùjọ́ Yorùbá. Leyin èyí, bẹ̀bà yìi tún tẹ̀ síwájú láti dábaá àwọn ohun àmùṣe àti ojùse fún olukọ́, akẹ̀kọọ́, òbí, ijọba àti àwùjọ́ lápapọ́ ppẹ̀lú èrò láti lè mú iyàtọ́ àti igbẹga bá ipò tí àsoyé àti àkọyé èdè Yorùbá wà nínú ètò èkọ́ fún ibosípò igbẹ ayé rere fún tolórí tẹ̀lẹ̀mú pàápàá àwọn ogo wẹ̀rẹ̀ wa láwùjọ́ Yorùbá.

SPEAKING AND LEARNING COMPREHENSION: A CHALLENGE AMONG LEARNERS AND TEACHERS

Abstract

A critical look at the position of speaking and learning in our academic institutions and the nonchalant attitudes of the society to traditional speech training post a gregariously worrying threat to the educational sector of our country Nigeria. One can say without an iota of doubt that a host of students of today cannot successfully undertake a long essay work or embark on a report of an incident to which they are an eye witness due to deficiency in language skills. The fear of this decadence evoke in this paper the challenge of undertaking this research work to find out the cause and remedy to this unprogressive trend. A step towards this direction is attempt to correct the imbalance in the educational sector which in the end will produce the crops of feature leaders required in our country. The paper concludes that there is wide dichotomy between the trained speech writers and ordinary language speaker. This research work, therefore, examines the major component of speaking and learning comprehension and the expected roles of students, teachers, government and the society at large in promoting a cohesive educational development. The promotion of the indigenous languages and overall educational enhancement will bluster a fulfilling future for the country.

Ìfààrà

Ọ̀rọ́ nípa èdè kò lè jẹ́ tuntun sí irú jónà yìi, nítorí náà, èròngbà iṣẹ́ yìi kọ̀ ni láti gbé ìmọ́ tuntun kan jáde lórí ohun tí èdè jẹ́, dípò bẹ̀e a ní i lókàn láti jíròrò lórí ipò tí àsoyé àti àkọyé wà nínú ètò èkọ́ Yorùbá. Kò sí tàbí sùgbọ̀n pé káàkiri àwùjọ́ ni àwọn èniyàn ti n sọ èdè. Èdè kan kò sì yàtọ́ sí òmíràn nípa iṣẹ́ tí èdè n se ní àwùjọ́. Èdè tí èniyàn sọ́ fi irú èyà tó jẹ́ hàn. Èdè a máa se òfófó bí àwùjọ́ elédè kọ̀ọkan se rí. Èdè ló n fún igbésí ayé èniyàn

ní itumọ́ nítorí pé nnkan tí ó rọ̀ mọ́ èdè pọ́ gan an ni. Èdè ni àkọjọpọ́ iró tí a fi ètò sí tí àwùjọ́ ajọ̀lèdè kan sì n ló láti bá ara wọn sọ̀rọ́. Ipa kékeré kọ̀ ni èdè n kó láwùjọ́ ọ̀mọ̀niyàn. Irin iṣẹ́ kòseémáníí fún ibánisọ̀rọ́ ni èdè. Ibikíbi tí èniyàn bá sì wà ni èdè n wà. Itú méréin pàtàkì ni à n fi èdè pa: àkọkọ́ ni àgbọ́yé, ikeji ni àsoyé, ikẹta ni àkàyé, ikerin sì ni àkọyé. Sísentelẹ̀ ni igbésẹ̀ méréerin yìi jẹ́ nínú èkọ́ èdè, wọn wónú ara wọn ni. Àwọn èniyàn nikan ló n sọ èdè. Elédùà fún wa ní àwọn èyà ara tí ó lè mú

àgbóyè àti àsoyè rorùn sùgbón kíkó là n kó àkàyé àti àkoyé. Èrì fún èyí ni pé láti igbà iwáṣe, iran sòrò-sòrò ni gbogbo èyà lágbááyé, wòn kíí se iran kowé-kowé tàbí sòrò-sakowé. Lẹyìn igbà tí olàjú dé pelú àṣà mọ̀kọ-mọ̀kà ni iyípadà dé bá ọ̀pọ̀ ní àgbáyé tí gbogbo èniyàn di iran sòrò-sakowé. Nítorí nàà, nínú orí ni bánkì tí àwọn èniyàn n kó itàn, imọ̀ àti gbogbo irírí wòn pamọ̀ sí telẹ̀, àkọsórí ni ilànà ètò èkọ̀ gùnlé láti ibere pepe wá. Gbogbo eléyí fihàn pé ọ̀pómumléro ni àsoyè àti àkoyé jé nínú èkọ̀ èdè àti pé kòseémáànì ni nínú ètò igbésí-ayé ọ̀mọ̀ èniyàn. Ju gbogbo rẹ̀ lẹ̀, ohun tí ó jẹ̀ pépà yí lógún ni wíwo okùnfà àìsedéédé àwọn akẹ̀kọ̀ nínú èkọ̀ àsoyè àti àkoyé àti àbá lórí àwọn ọ̀nà àbáyọ̀ sí mímú àyípadà rere bá èkọ̀ àsoyè àti àkoyé nínú èdè Yorùbá.

Ibáṣepọ̀ Láàárín Àsoyè àti Àkoyé

Àsoyè: Àsoyè gège bí àgbékalẹ̀ Ajibade (2018) jé ọ̀kàn pàtàkì nínú àwọn itú mērin tí à n fi èdè pa lówùjọ̀ ọ̀mọ̀ èniyàn. Àsoyè ni kíkó bí a se n gbọ̀rọ̀ tí a ó sì sọ̀ ohun tí a gbọ̀ fún ẹnikejì bí a se gbọ̀ ọ̀. Lẹyìn tí ọ̀mọ̀ bá tí gbọ̀ èdè ní àgbóyè ni irú ọ̀mọ̀ bẹ̀e tó lè sọ̀ èdè bẹ̀e ní àsoyè fún èlómíràn láti gbọ̀. Àsoyè kò tayọ̀ bí akẹ̀kọ̀ se n gbọ̀ ọ̀rọ̀ tí ó sì sọ̀ ohun tí ó gbọ̀ fún èlómíràn lònà tó dán lenu mọ̀ránmọ̀rán kí ó sì yé ẹnì tó n sọ̀ ọ̀rọ̀ bẹ̀e fún yékéyéké. Ohun tí ó yé ni kí akẹ̀kọ̀ ó gbọ̀ àgbóyè èdè kí ó lè sọ̀ àsoyè àti àkoyé èdè bẹ̀e. Àsoyè ni kí akẹ̀kọ̀ lè sọ̀ ohun tó gbọ̀ pelú irorùn láìsí kọ̀nù-n-kọ̀họ̀ níbẹ̀. Láḅe èkọ̀ àsoyè, ohun tí a fẹ̀ mọ̀ ni bí ọ̀mọ̀ se mọ̀ ọ̀rọ̀ gbọ̀ sí tí yóó sì sọ̀ ohun tó gbọ̀ fún èlómíràn. A sì tún fẹ̀ mọ̀ bí ọ̀mọ̀ se lè sọ̀ èdè Yorùbá kó dán mọ̀rán lenu sí.

Àkoyé: Ọ̀kàn lára itú mērin tí à n fi èdè pa tí kò se é fi ọ̀wọ̀ rọ̀ sẹyìn nàà ni àkoyé jé nínú ètò èkọ̀ èdè (Ale àti Ogunlola, 1998). Àkoyé bẹ̀rẹ̀ ní gbàrà tí ọ̀mọ̀ èniyàn kọ̀ láti máa kọ̀ èrò ọ̀kàn rẹ̀ sílẹ̀ pelú àwòrán tí tí ó fi dé orí iró fún èlómíràn láti kà. Àkoyé jé ohun tí akẹ̀kọ̀ rò lẹ̀kàn kí á tó kọ̀ ọ̀ kalẹ̀. Kíkọ̀ ohun tí a rò lẹ̀kàn sílẹ̀ ni àròkọ̀ dále lórí. Kí á tó lè lo èdè kan láti kọ̀ àròkọ̀ ní àkoyé, a ní láti lè ronú bí elédè yẹn se n ronú, kí á sì kọ̀ èrò wa sílẹ̀ lònà tó kún tó sì dùn. Lára àwọn ohun tó n ràn èniyàn lówọ̀ láti kọ̀ àròkọ̀ tó péye ni: irírí ẹnì bẹ̀e, yálà ohun tí ó fọ̀júrí, ohun tí ó kà nínú iwé, ohun tí ó gbọ̀ tàbí ohun tí ẹnìkan sọ̀ fún un. Bí akẹ̀kọ̀ bá se lè ronú jinlẹ̀ sí ló se máa ràn án lówọ̀ lórí ohun tí ó fẹ̀ kọ̀ nnkan lé lórí àti bí yóó se kọ̀ ọ̀ (Awolusi, 2015).

Àgbéyèwò iṣẹ̀ àwọn aṣiwájú

Gège bí àgbékalẹ̀ Balogun (2009), àsoyè àti àkoyé jé méjì lára àwọn itú mērin tí ọ̀mọ̀ èniyàn n fi èdè pa, iyẹn àgbóyè, àsoyè, àkàyé àti àkoyé. Ó tẹ̀ síwájú pé síse-n-telẹ̀ ni àwọn itú mēreerin nínú ètò èkọ̀ èdè ní àgbáyé. Oyeyemi (2006) saláyé pé àwọn akẹ̀kọ̀ èdè Yorùbá rí èkọ̀ àsoyè àti àkoyé èdè gège bí ohun tí ó le, tí ó gbà lágbára, tí ó sì tún gba mímọ̀ṣe; idí ni pé ilànà kíkọ̀ àti mímọ̀ wòn gba kí ọ̀nsòrọ̀ àti ọ̀nkọ̀rọ̀ fi ara balẹ̀ láti ronú dáadáa lórí ohun tó fẹ̀ sọ̀ tàbí kọ̀. Èyí tùmọ̀ sí pé èrò lẹ̀bẹ̀ gbẹ̀gírí lẹ̀rọ̀ àsoyè àti àkoyé jé. Àfihàn bí èniyàn se lè ronú sí àti ibi tí ọ̀pọ̀lọ̀ mọ̀ ni àsoyè àti àkoyé máa n gbé síta fún aráyé rí. Kódà, ẹnì tó lè sọ̀ àsoyè tàbí kọ̀ àròkọ̀ ni ẹnì tó mọ̀ tífún-tẹ̀dọ̀ àròsọ̀ àti àti àtínúdái. Balogun (2009) nàà fi èrò tírẹ̀ lélé pé àkoyé jé ilànà tó gùnlẹ̀ àròjinlẹ̀, àròsọ̀/àròkọ̀ àti àtúnnyewò. Ibáṣepọ̀ láàárín ọ̀nsòrọ̀/ọ̀nkọ̀rọ̀ àti ọ̀lùgbọ̀rọ̀/ọ̀nkàwé ni.

Ajibade (1994) gbà pé iṣẹ̀ tí olùsòrọ̀ àti ọ̀nkòwé gbé lówọ̀ ni láti bá akópa sòrọ̀; láti fikunlukun, láti jẹ̀ iṣẹ̀ kan tàbí ọ̀míràn, láti fi èrò okàn ẹnì hàn, láti fi imọ̀sílára hàn àti láti fi ihà tí èniyàn kọ̀ sí orí-ọ̀rọ̀ kan hàn. Adeyemi (2011) tún tẹ̀ síwájú pé àkoyé ni itú tí à n lò jù láti se igbélẹ̀wọn àwọn akẹ̀kọ̀ nínú gbogbo iṣẹ̀ tí à n kọ̀ wòn ní àwọn ilé-ẹ̀kọ̀ gíga wa. Nítorí nàà, nínú iṣẹ̀ sí èkọ̀ àsoyè àti àkoyé láti ilé-ẹ̀kọ̀ alákoṣẹ̀berẹ̀ se pàtàkì púpọ̀. Bí akẹ̀kọ̀ bá ti lè sọ̀ àsoyè nnkan tí ó sì lè kọ̀ ọ̀ ní àkoyé; ohun tí ó kàn ni láti mú gège rẹ̀, kí ó ro àwọn ọ̀rọ̀ àmúlò rẹ̀ dáadáa, kí ó sì rí dájú pe itumọ̀ ohun tí ọ̀un n gbìyànjú àti gbé síwájú àwọn olùgbọ̀ ọ̀rọ̀ rẹ̀ kò tako ara wòn látàrí àsilò àmúlò ọ̀rọ̀.

Ipò Àsoyè àti Àkoyé níbèrẹ̀ pépẹ̀ àti lóde ọ̀nì

Kò sí tàbí sùgbón pé ipò pàtàkì ni àsoyè àti àkoyé wà nígbà iwáṣe sùgbón lóde ọ̀nì ipò yepẹ̀rẹ̀ ní itú méjèjì yí wà nínú èkọ̀ èdè Yorùbá. Idí fún èyí ni pé àwọn ara iwájú tó n sọ̀ èdè a máa se àmúlò èdè abíníbí wòn lówùjọ̀ wòn dáadáa nípa:

- i. mímú lò fún itàkurọ̀sọ̀
- ii. mímú lò nínú iṣẹ̀ ijọba síse.
- iii. mímú lò nínú ètò idájọ̀
- iv. mímú lò fún èkọ̀ kíkọ̀
- v. mímú lò fún àṣà, èsin, abbl.
- vi. mímú lò fún iṣẹ̀ iròyìn
- vii. mímú ló ní abala tàbí ẹ̀ka ọ̀rọ̀-ajé, iwòsàn, iṣẹ̀ ọ̀wọ̀ kíkọ̀, síse -ohun-jáde, abbl.

Lóde ọ̀nì orin tí yí padà, tó jé wí pé àwọn èniyàn tó n sọ̀ èdè abíníbí Yorùbá ti dínkù gan-an tó jé wí pé pérete àwọn ọ̀dọ̀ ló mọ̀ tífún-tẹ̀dọ̀ èdè abíníbí tí ó sì

ń ẹ ẹ àmúlò rẹ. Ọpọ̀ àwọn ọ̀bí ní kò yà sí àmúlùmólà èdè síso lááárín àwọn ọ̀dọ̀ wà (Oyewole, 2004).

Lára àwọn ilàna tí akẹkọ́o gbudọ̀ tẹ̀lé láti kọ̀ àkọyẹ̀ tó dára niyí:

- Àròkọ̀ gbọ̀dọ̀ ní orí ọ̀rọ̀/àkọ̀lé (title).
- Lẹ̀tá ńlá (capital letter) ní a gbọ̀dọ̀ fí bẹ̀rẹ̀ orí ọ̀rọ̀ wà pẹ̀lú ilà fífá sí abẹ̀ àkọ̀lé orí-ọ̀rọ̀ wà tàbí kí gbogbo orí ọ̀rọ̀ wà jẹ̀ lẹ̀tá ńlá. Bí àpẹ̀rẹ̀ olùkọ̀ lẹ̀ sọ̀ pé kí akẹkọ́o kọ̀ àkọyẹ̀ lóri i àkọ̀lé yíi: (i) ILÉ IWÉ MI, (ii) Oúnjẹ tí Mo Féràn Ju.
- Àkọyẹ̀ gidi gbọ̀dọ̀ ní ifáàrà, áárín àti ìgúnlẹ̀.
- Áárín iwé ní orí ọ̀rọ̀ wà gbọ̀dọ̀ wà. Tí orí ọ̀rọ̀ bá gùn ju ilà kan lọ, lo ilà kejì.
- Àròkọ̀ gbọ̀dọ̀ ní ipín afọ̀ (Paragraphing).
  - Ó kéré jù mārùn-ún
  - Ó gbọ̀dọ̀ sọ̀ mọ̀ ara wọn.
- Ààyè (space) gbọ̀dọ̀ wà ní ìbẹ̀rẹ̀ ipín afọ̀ kọ̀ọ̀kan sí apá òsì láti lè dá ipín afọ̀ kọ̀ọ̀kan mọ̀.
- Ọ̀yẹ̀ orí ọ̀rọ̀ àròkọ̀ gbọ̀dọ̀ máa hàn ní ipín afọ̀ kọ̀ọ̀kan. i.e ipín afọ̀ kan, kókó kókó ọ̀yẹ̀ èrò kan ní.

Àròkọ̀ kíkọ̀ gbọ̀dọ̀ ní:

- Ipín afọ̀ kiíni, Ifáàrà (Introduction). Èyí ní yóò fa ọ̀kàn wà sí irin àjò tí ó fẹ̀ gbé wà rìn nínú ọ̀rọ̀ rẹ̀.
- Ipín afọ̀ kejì, ikẹ̀ta, ikẹ̀rin abbl. Ibí ló máa tí ẹ̀ ẹ̀ àgbékalẹ̀ ọ̀yẹ̀ èrò rẹ̀ lóri orí ọ̀rọ̀ yíi.
- Ìgúnlẹ̀ (Conclusion).

Oríṣíríṣi àròkọ̀ ló wà, lára wọn niyí:

1. Àròkọ̀ aṣàpẹ̀júwe (Descriptive Essay): Èyí dá lóri síse àpẹ̀júwe ẹ̀nikan, ohun kan àti ibikan lónà tí ẹ̀ni, ohun tàbí ibi bẹ̀ ẹ̀ á fí yé ẹ̀ni tí ó ń kà á yékéyéké. Àpẹ̀rẹ̀: Olùkọ̀ lè sọ̀ pé kí akẹkọ́o ẹ̀ àwọn nnkan wọ̀nyí: (i) Sàpẹ̀júwe ilé-iwé rẹ̀, (ii) Ojà kan ilú mi, (iii) Ilé Oba ilú mi, àti (iv) iwà ìbàjẹ̀ ní orílẹ̀ èdè Nàìjíríà.
2. Àròkọ̀ Alálàyé (Explanatory Essay): Edyí dá lóri síse àlàyé bí ẹ̀nikan, ohun kan tàbí ibikan ẹ̀ rí gẹ̀lẹ̀ fún idámọ̀ ẹ̀lòmíràn. Bí àpẹ̀rẹ̀: Olùkọ̀ lè sọ̀ pé kí akẹkọ́o sàlàyé (i) IṢẸ̀ AGBÓFINRÓ NÍLẸ̀ NÀÌJÍRÍÀ, (ii) ÓWÒ EJA SÍNSÌN, (iii) IṢẸ̀ ÀGBÈ
3. Àròkọ̀ Oníròyìn (Reporting Essay): Èyí dá lóri iròyìn síse nìbì tí aṣeròyìn yóò tí máa jábọ̀ ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ tàbí tí ojú rí fún àwọn tó ń sọ̀ iròyìn fún. Àpẹ̀rẹ̀: (i) Ìbò ìjọba ipínlẹ̀ Kwara tí ó kojá, (ii) Ojọ̀ ibí mi.

4. Àròkọ̀ Aṣàríyànjiyàn (Argumentative Essay): Èyí máa ń sáábà dá lóri síse àríyànjiyàn lóri ohun méjì tàbí jù bẹ̀lọ̀ láti ẹ̀ ẹ̀ afiwé wọn kí á lè mọ̀ èyí tí onítòún fara mọ̀ àti idí tí ó fí faramọ̀ ohun kan, iṣẹ̀ kan, ibi kan tàbí ẹ̀nikan sí ikejì. Ó sì tún lè jẹ̀ iyàn jìjà lóri idí tí a fí lérò pé ohun kan, ẹ̀nikan tàbí iṣẹ̀ kan kò láyọ̀lé abbl. Àpẹ̀rẹ̀: (i) Iṣẹ̀ àgbẹ̀ dára ju iṣẹ̀ olùkọ̀ lọ, (ii) owó kọ̀ nífẹ̀, òjẹ̀ ó dára kí obìnrin abílẹ̀kọ̀ máa ẹ̀ iṣẹ̀ ìjọba.
5. Lẹ̀tá Kíkọ̀ (Letter Writing): Èyí dá lóri kíkọ̀ èrò ọ̀kàn ènìyàn fún ẹ̀ni tí á ń kọ̀ lẹ̀tá sí láti mọ̀.
Oríṣíi lẹ̀tá méjì ló wà:
  - (i) -Lẹ̀tá gbẹ̀fẹ̀ (informal letter) (a lè kọ̀ irú lẹ̀tá yíi sí ẹ̀bí, ọ̀rẹ̀, ẹ̀gbọn, àbúrò, iyá, ọ̀bí)
  - (ii) -Lẹ̀tá àìgbẹ̀fẹ̀ (formal letter) (a lè kọ̀ irú lẹ̀tá yíi sí ọ̀gá ilé-iṣẹ̀, ọ̀gá ibi iṣẹ̀, adarí ètò ẹ̀kọ̀, aláṣẹ̀ ìjọba, gómìnà ilú, Oba ilú, olóri ẹ̀ka ẹ̀kọ̀ abbl.)

Àgbékalẹ̀ lẹ̀tá gbẹ̀fẹ̀ ló bá yíi:

- i. Àdírẹ̀ṣi ọ̀nkọ̀wé ní apá ọ̀tún lókè iwé
- ii. Déèti tí a kọ̀ lẹ̀tá lá bẹ̀ àdírẹ̀ṣi
- iii. Ìbẹ̀rẹ̀ lẹ̀tá lapa ọ̀tún
- iv. Àwọn kókó ọ̀rọ̀ lẹ̀tá
- v. Ìgúnlẹ̀

Olùkọ̀ lè fún akẹkọ́o ní iṣẹ̀ yíi láti ẹ̀: (i) Kọ̀ lẹ̀tá sí ọ̀bí rẹ̀, sàlàyé ètò ẹ̀kọ̀ ilé iwé rẹ̀ fún sàà ẹ̀kọ̀ tí ó kojá tàbí èyí tí ó wà.

Ìlànà ìgbékalẹ̀ lẹ̀tá àìgbẹ̀fẹ̀ niyí:

- i. Àdírẹ̀ṣi akọ̀lẹ̀tá àti déèti lapa ọ̀tún
- ii. Àdírẹ̀ṣi ẹ̀ni/ibi tí a kọ̀ lẹ̀tá sí lapa òsì
- iii. Ìbẹ̀rẹ̀ tí ó ń fí ẹ̀ni tí a kọ̀ iwé sí hàn bí ọ̀gá, akọ̀wé, olóòtú, alága, Ajẹlẹ̀
- iv. Orí ọ̀rọ̀ lẹ̀tá
- v. Kókó ọ̀rọ̀
- vi. Ìgúnlẹ̀
- vii. Orúkọ̀ akọ̀lẹ̀tá àti ìbuwólù Olùkọ̀ á jẹ̀ kí akẹkọ́o mọ̀ pé nínú lẹ̀tá àìgbẹ̀fẹ̀, kí sí ikíni bíi tí lẹ̀tá gbẹ̀fẹ̀.

Àwọn Èròjà Àsọyẹ̀ àti Àkọyẹ̀ Tó Dára

Ọpádọ̀tun (2002) fí yé wà pé gbogbo ohun tí akẹkọ́o bá rò lókàn tí ó sì kọ̀ ní àkọyẹ̀ jẹ̀. Àtinúdà èrò ní èyí gbọ̀dọ̀ jẹ̀. Orí ọ̀rọ̀ lè dá lóri ohunkóhun tí akẹkọ́o lè ronú lè lóri tàbí orí ọ̀rọ̀ kan gbòógì tí olùkọ̀ ní kí ó sọ̀rọ̀ lè lóri. Èyí lè dá lóri ẹ̀sìn, iṣẹ̀lú,

orò-ajé, èkọ, àsà, iwà, ikú àti beèbeè lọ. Orí-orò ni gbòngbò ohun tí akekọọ rò tí ó sọ tàbí kọ sílẹ ní àkọyé. Akekọọ ní láti mọ ohun tí orí-orò jẹ kí ó tó gbenulé síso tàbí dáwólé kíkọ rẹ. Lẹyin èyí ló kan àkóónú orí-orò, èrò, ètò-orò, ilò-èdè àti igúnlẹ. Lábé àkóónú orí-orò ni akekọọ ti gbudò ti yan àkólé tó gún régé, èyí kò sì gbudò gún ju ipín afo kan sí méji lọ.

Bákan náà, ohun tí akekọọ fẹ kọ sílẹ nílò àròjinlẹ. Nítorí náà, ó dára kí ó ní ilàpa èrò tí ó kún dáadáa kí ó tó bèrè àròkọ rẹ. Èto se pàtàkì pú pò nítorí pé òun ni ààrò tí èrò akekọọ jókòò lé lórí. Tí èrò akekọọ lórí ohun tí ó fẹ kọ bá dára sùgbón tí àgbékalẹ rẹ kò bá ní ètò, àkòsílẹ beè kò dára tó. Síwájú sí i, síse àròjinlẹ lórí ohun tó fẹ kọ, àgbékalẹ èrò létòletò, àmúlò èdè tó jíire, ọ̀nà -èdè tó gúnrégé àti àmúlò àkọtọ òde òní tí a bá fẹ kọ àròkọ tó mọyan se pàtàkì púpọ kí àròkọ beè lè rí itewọ gbà lódò àwọn ònkàwé. Lẹyin àmúlò èròjà tí a menù bà lókè wònyí ló kan igúnlẹ. Igúnlẹ ni àsókágbá orò tàbí àkòsílẹ. Ó sì lè jẹ imoràn tàbí isininiyè. À mọ sá, kò gbọdọ jẹ àwítúnwí èrò inú àkòsílẹ akekọọ. Lára pàtàkì àsoyé àti àkọyé ni pé ó gba mímoose. Nítorí náà, èdè dàbí orí àti orùn tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ èyà ara so mọ, ní èyí tó jẹ pé tí kò bá sí hàn sí ònkòwé, irú ònkòwé kò ní le se àlàyé ní èkúnreré. Bí igi ọ̀pọ̀tọ̀ se wà pẹ̀lú ẹ̀ka bi àpẹ̀rẹ̀ ewé, èso, òdòdò, ọ̀wọ̀, itàkùn àti ara tó gbé e ró ni orò àròkọ.

Ìdí tí a fi ní láti mú èkọ̀ àsoyé àti àkọyé èdè ní òkúnkúndùn nínú ètò èkọ̀ wa gbogbo

Se Yorùbá bọ wọn ní, náání nààní náání ohun a ní là á náání. Ó di dandan kí á náání èdè àti àsà wa bí a ti se rí inínú àwọn èyà yòókù lágbaáyé. Fún ìdí èyí èdè àti àsà wa yẹ lóun à n gbé lárugé gégé bi a se rí i ní àwọn orílẹ̀ èdè bí i Brazil, America, Jamaika, Trinidad abbl. Èdè abínibí yẹ ní mímú lò lòrèkòrè ní gbogbo ẹ̀ka èkọ̀ wa gbogbo. Èyí ló máa jẹ kí àwọn akekọọ ní imọ̀ kíkún, èyí tí ó sì máa mú kí wọn se dáadáa ju tàtẹ̀yin wá lọ. Bákan náà sì tún ni pé àwọn òbí náà máa jẹ ànàfààní àgbọ́yé èdè láti ọ̀dọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ wọn. Síwájú sí i, àwọn olùkọ̀ á máa rí iwúrí nípa èkọ̀ tí wọn n kọ̀ àwọn akekọọ̀ àti itèsiwájú nípa imọ̀ olùkọ̀ gan an alára. Kò sí tàbí sùgbón pé tí àgbọ́yé bá wà, ó di dandan kí ètò isẹ̀jọba tẹ̀ síwájú láti mú idàgbàsókè bá àwùjọ. Èyí kín èrò Owolabi (2005) lẹyin pé:

Kíkọ̀ àti mímo rorùn pẹ̀lú èdè abínibí ọ̀mọ̀, Àwọn Jamaní, Gẹ̀sì, Sàínà àti Japanísi ní kọ̀ èkọ̀ pẹ̀lú èdè abínibí wọn. Sùgbón Yorùbá pa èdè abínibí wọn tì, wọn n kọ̀ èkọ̀ pẹ̀lú àwọn èdè àyálò

Gẹ̀sì, Faransé, Ròsìà abbl. Nítorí èyí, wọn n se wàhàlà, wọn n làágùn láti tùmọ̀ tẹ̀kinlọ̀jì sí èdè Yorùbá (o.i. 8).

Lára Okùnfà Ipènjà èkọ̀ Àsoyé àti Àkọyé fún Akekọọ̀ àti Olùkọ̀ nílẹ̀ èkọ̀ nìyí:

Gège bí Ọ̀mọ̀tayo (1998) se sọ ọ̀pọ̀ àwọn ilàna tí ò dára ni àwọn ònsọ̀rọ̀ àti ònkòwé n sàmúlò lóde òní pàápàá ní àwọn orílẹ̀-èdè tó se se n gòkè àgbà bí i ilẹ̀ Nàìjíríà, níbi tí èkọ̀ àbọ̀ àti isẹ̀ ga sí; tó jẹ pé ó di igbà àkòkọ̀ tí akekọọ̀ bá wọ̀ ilé-èkọ̀ kí wọn tó la ojú wọn sí àsoyé àti àkọyé èdè. Ìdí nìyí tí àsoyé àti àkọyé èdè tí wọn n kọ̀ (Yorùbá) fi n nira, tí isẹ̀ fi n wọ̀ olùkọ̀ lórùn láti wá ọ̀nà tí akekọọ̀ yóo fi ní ifẹ̀ sí itú méjèjì yìí, mímo àwọn tí akekọọ̀ lè gbà mọ̀ bí ó se lè sọ àsoyé àti àkọyé, ohun tí ó máa sọ/kọ̀, ọ̀gbó iwádíí síse àti beèbeè lọ di ojuse olùkọ̀.

Pẹ̀lú atótónu wa òkè wònyí, a lè sọ pé sàsa ni olùkọ̀ tó n kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ ní àwọn èròjà àsoyé àti àkọyé tó múná doko ní ọ̀pọ̀ ilé-èkọ̀ wa gbogbo. Èyí ló mú kí Oyewole (2004) sọ pé:

Olùkọ̀ a máa dán akekọọ̀ wò láti mọ̀ ibi tí imọ̀ wọn mọ̀ lórí itú merererin tí à n fi èdè pa lál kọ̀ wọn. Ohun kan tó dájú ni pé, isẹ̀ wà fún gbogbo akekọọ̀ láti kọ̀ àròkọ̀ lórírisí bí i àròkọ̀ oníròyin, aláláyé, létà láisàgbékalẹ̀ ọ̀gbón kankan lórí i síso àsoyé àti kíkọ̀ àkọyé èdè àti itosona lórí àwọn ọ̀nà àti ọ̀gbón iwádíí; beè ni wọn ò tọ̀ akekọọ̀ sọ̀nà lórí i àwọn itú wònyí.

Bákan náà sì tún ni pé:

- i. Àisí olùkọ̀ èdè Yorùbá tó dán tó.
- ii. Isàmúlò àwọn ọ̀gbón ikóni tí kò bágba mu mọ̀.
- iii. Àiní imọ̀ kíkún nínú gíràmà èdè Yorùbá, àkọtọ̀ àti àwọn ijínlẹ̀ èdè.
- iv. Ọ̀pọ̀ òbí ni kò fún ọ̀mọ̀ wọn ní ànàfààní àti kóríyá láti máa gbọ̀ tàbí sọ̀ èdè Yorùbá mọ̀ nínú ilé wọn. Èyí n mú kí ifẹ̀ àwọn ọ̀mọ̀ máa yọ̀ kúrò nínú irú èdè beè ni.
- v. Ọ̀pọ̀ ilé-èkọ̀ ni kò rí èkọ̀ èdè abínibí (Yorùbá) gège bí èkọ̀ tó se pàtàkì bí i àwọn èkọ̀ yòókù tí akekọọ̀ lè kà fi soríire.
- vi. Ijọba náà kò fi èkọ̀ èdè abínibí (Yorùbá) sí ara èkọ̀ tó se pàtàkì nínú kòrikúlọ̀mù mọ̀ bí i tìgbàkan.
- vii. Ọ̀pọ̀ ilé-èkọ̀ ni kò gba olùkọ̀ èdè Yorùbá bí i tí àwọn isẹ̀ yòókù nílẹ̀ iwé wọn.
- viii. Ọ̀pọ̀ àwọn olùkọ̀ tí wọn n kọ̀ èdè Yorùbá náà ni kò mójútó kíkọ̀ àsoyé àti àkọyé lábé èkọ̀ èdè Yorùbá bí i tàtẹ̀yinwá.

- ix. Ọ̀pò iwé tí olùkọ̀ àti akẹ̀kọ̀ọ̀ nílò ní kò sí ní àrọ̀wọ̀tọ̀, níbí tó sì wà, wọ̀n pọ̀ tọ̀.
- x. Ọ̀pọ̀ akẹ̀kọ̀ọ̀ kọ̀dà, àwọ̀n tó jẹ̀ ọ̀mọ̀ Yorùbá lóde òní ní kò nífẹ̀ sí kíkọ̀ ẹ̀kọ̀ èdè Yorùbá nítorí idí kan tàbí òmiràn.
- xi. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n àṣà tí àwọ̀n òbí wa ń lò tẹ̀lẹ̀ láti se kóríyá fún àgbọ̀yé, àsoyẹ, àkàyé àti àkọ̀yé bí i kíkọ̀ àti kíkà lẹ̀tà síni lẹ́tí ló ti dohun àpati lónìí (Ajibade, 2018)

Dìẹ̀ nínú Ọ̀nà tí olùkọ̀ lè gbà fi ẹ̀kọ̀ Àgbọ̀yé àti Àsoyẹ̀ múlẹ̀ niwọ̀nyí:

- Olùkọ̀ lè sọ̀ pé kí ọ̀kan nínú àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ tó wà ní kílààsì ó sọ̀ irírí rẹ̀ kan fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ ẹ̀lẹ̀gbẹ̀ rẹ̀ tó wà ní kílààsì, tí àwọ̀n tó kù á sì wà ní ifarabalẹ̀. Bí akẹ̀kọ̀ọ̀ bá parí ọ̀rọ̀ rẹ̀ olùkọ̀ á wá pé àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ láti tún ohun tí wọ̀n gbọ̀ sọ̀ lẹ̀yìn tí wọ̀n bá ti gbọ̀ èyí tán.
- Olùkọ̀ lè gba ọ̀rọ̀ kan sínú fọ̀nrán kí ó sì wá tẹ̀ ẹ̀ fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ nínú ẹ̀rọ̀ agbohùnsílẹ̀. Olùkọ̀ á wá pé àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ láti tún ohun tí wọ̀n gbọ̀ sọ̀ lẹ̀yìn tí wọ̀n bá ti gbọ̀ ọ̀ tán.
- Olùkọ̀ lè tún ní kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ tẹ̀tí sí ètò kan lórí ẹ̀rọ̀ rediò tàbí ẹ̀rọ̀ amóhùnmáwòrán kí ó sì ní kí wọ̀n wá tún ohun tí wọ̀n gbọ̀ sọ̀ lẹ̀yìn ètò náà.
- Olùkọ̀ fúnra rẹ̀ lè kàwé àyọ̀kà fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ kí ó sì ní kí wọ̀n tún ohun tí wọ̀n gbọ̀ sọ̀ lẹ̀yìn tí wọ̀n bá ti gbọ̀ ọ̀ tán. Olùkọ̀ lè fi èyí se idíje fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ nígbà miiran.
- Olùkọ̀ lè darí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ láti se eré oníse nínú kílààsì tàbí lààrin ogbà ilé ẹ̀kọ̀.
- Olùkọ̀ lè sètò kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ máa se itàkurọ̀sọ̀ lààrin ara wọ̀n, ó sì lè sètò àrìyànjiyàn lórí kókó ọ̀rọ̀ kan pàtò lààrin wọ̀n. Ó sì lè ní kí wọ̀n sọ̀rọ̀ lórí bí a se ń se oríṣíríṣi iṣẹ̀, ayeṣe, dún ibílẹ̀ abbl. Bí àpẹ̀rẹ̀, olùkọ̀ lè darí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ láti sọ̀rọ̀ lórí oko dídá, idána, igbeyàwó, isomolórúko àti isílẹ̀ ní ilẹ̀ Yorùbá.
- Olùkọ̀ tún lè sètò kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ se àbèwò sí àwọ̀n ààyè itàn pàtàkì kí wọ̀n sì padà wá rọ̀yìn ohun tí wọ̀n bá rí nínú kílààsì.
- Olùkọ̀ tún lè lo àwòrán àwọ̀n oríṣíríṣi nnkan, kí ó sì fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ láàyè láti rọ̀yìn àwọ̀n àwòrán náà.
- Àlọ̀ pípa àti itàsisọ̀ tún jẹ̀ ọ̀nà miiran tí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ lè gbà ní òye nípa àgbọ̀yé àti àsoyẹ̀.

Dìẹ̀ lára àwọ̀n ọ̀nà tí a lè gbà fi ẹ̀ṣẹ̀ àkọ̀yé múlẹ̀

Ale àti Ogunlola (1998) gbà pé ohun àkọ̀kọ̀ ní pé àkọ̀yé máa ń dá lórí irú àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ tí a fẹ̀ kọ̀. Nítorí náà, lára ilàna tí olùkọ̀ lè lò láti kọ̀ àkọ̀yé

bèrè láti ilé-ẹ̀kọ̀ alákọ̀ọ̀bèrè wa niyí:

- Olùkọ̀ lè kọ̀ ilapa èrò sára pàtáko.
- Olùkọ̀ lè fún àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ ní àpẹ̀rẹ̀ bí wọ̀n yóo se sọ̀ ọ̀ lóhùn ẹ̀nu.
- Olùkọ̀ lè darí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ dìẹ̀ láti sọ̀rọ̀ lórí ohun tí wọ̀n fẹ̀ kọ̀.
- Olùkọ̀ lè tọ̀ akẹ̀kọ̀ọ̀ sọ̀nà láti kọ̀ èrò ọ̀kàn wọ̀n kalẹ̀ nínú iwé ní ibámu pẹ̀lú gírámà èdè tí wọ̀n n kọ̀.
- Olùkọ̀ lè lo ilàna ibèèrè, kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ si máa kọ̀ idáhùn wọ̀n kalẹ̀ sínú iwé wọ̀n.
- Olùkọ̀ lè sàláyẹ̀ àwọ̀n isọ̀rí ọ̀rọ̀ kan: yíyirri èrò rẹ̀ lórí kókó ọ̀rọ̀ náà àti ọ̀nà tí yóo fi gbé èrò rẹ̀ kalẹ̀ lẹ̀ṣeṣe, irú èdè àmúlò àti ọ̀nà tí yó gbà lò wọ̀n lónà ètò àti lílo àkọ̀tọ̀ tó péye, iyẹn ni lílo ojúlówó Yorùbá. Bẹ̀e náà sì ni ọ̀nà isọ̀wọ̀ kowé rẹ̀ gbódò dán mórán, lílo àmì ohùn lórí ọ̀rọ̀, yíyán àwọ̀n iró kan nídií àti lílo lẹ̀tà nílá, àmì ibèèrè, àmì iánudúro dìẹ̀ àti pípe níbí tó yẹ.

Ìkádíí, Àbá àti Ìmọ̀rán

Lákòótán, níwọ̀n igbà tí ó jẹ̀ pé kíkọ̀ ní mímọ̀, tí ó sì se pé àgbọ̀yé àti àsoyẹ̀ rọ̀ mọ̀ gbígbọ̀ àti síso èdè, olùkọ̀ gbọ̀dọ̀ jẹ̀ kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ ní ànfàní láti máa gbọ̀ ojúlówó èdè tí wọ̀n kọ̀, kí ó sì fún wọ̀n ní ànfàní láti máa sọ̀ pẹ̀lú. Bí olùkọ̀ bá ń gbé igbésẹ̀ wọ̀nyí bí ó ti tọ̀ àti bí ó ti yẹ̀ àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ yóo mọ̀ rírí ipò tí àsoyẹ̀ àti àkọ̀yé wá nínú ètò ẹ̀kọ̀, imọ̀ wọ̀n yóo sì jẹ̀ ipilẹ̀ tí ó yẹ̀ kooro láti bẹ̀gbẹ̀ pé lówùjọ̀ alákadà àti nínú gbogbo ohun tó bá ń se se ní àyíká wọ̀n.

Lákòótán, ohun tó se pàtàkì tó se kókó nínú ibasọ̀rọ̀ ní àsoyẹ̀ àti àgbọ̀yé. Fún idí èyí, i bá dára kí á se àmúlò àgbọ̀yé àti àsoyẹ̀ lónà tí ó lè mú itesíwájú bá ètò ẹ̀kọ̀ àwùjọ̀ wa. Kí àwọ̀n akẹ̀kọ̀ọ̀ gbìyànjú láti jẹ̀ kí ifẹ̀ wọ̀n ru sókè si síso àti kíkọ̀ èdè abínibí wọ̀n. Kí àwọ̀n olùkọ̀ èdè gbìyànjú láti máa gba akẹ̀kọ̀ọ̀ láàyè láti máa dáhùn ibèèrè lásikò idánilekọ̀ọ̀ wọ̀n, kí wọ̀n sì máa jẹ̀ kí ibèèrè wọ̀n dá lórí ohun tó wà ní agbègbè àti àyíká akẹ̀kọ̀ọ̀ dípò kíkọ̀ ẹ̀kọ̀ àsoyẹ̀ àti àkọ̀yé nínú kílààsì bí i àbàtá tí kò bá odò àwọ̀n iṣẹ̀ yòókù tan. Kí àwọ̀n olùkọ̀ èdè gbìyànjú láti máa lo ogbon ikoni lóríṣíríṣi lásikò tí wọ̀n bá ń se idánilekọ̀ọ̀, èyí á mú kí síso àti kíkọ̀ èdè abínibí rọ̀rùn. Isámúlò àwọ̀n iwé yálá fún akẹ̀kọ̀ọ̀, olùkọ̀ àti òbí se pàtàkì fún àmúgbòrò àgbọ̀yé àti àsoyẹ̀ èdè.

Kí àwọ̀n òbí àti olùkọ̀ máa ran akẹ̀kọ̀ọ̀ lówó láti máa rà àti láti máa ka àwọ̀n iwé àyànlò, iwé irọ̀yìn, iwé àtigbàdégbà, iwé iléwọ̀ àti àkọ̀sílẹ̀ àwọ̀n onímọ̀ isaájú, pẹ̀lú tífẹ̀sí ètò lórí i rediò àti tẹ̀lífisàn.

Kí igbiyanju wà láti máa dá àwọn egbé akékòò àti olùkò èdè sílẹ̀ pẹ̀lú èrò láti mú idàgbàsókè bá gbígbo àti síso èdè tó jíire. Kí ijọba, òbí àti olólùfẹ̀ ẹ̀kọ́ máa ẹ̀ atilẹ̀yìn fún àwọn olùkò èdè. Kí àwọn aláṣẹ̀ ilé-ẹ̀kọ́ náà gbiyanjú láti ra iwé sí láíbiri/ilé-iyáwéé fún lílò àwọn akékòò. Kí iṣẹ̀ àkànṣe kíkó, kíkó àti ijábò rẹ̀ ní èdè abíníbi di ohun àmúlò ní àwọn ilé-ẹ̀kọ́ wa gbogbo. Dájúdájú, igbàgbò wà pé títepele mọ́ ẹ̀kọ́ àgbọ́yé àti àsoyẹ́ máa mú igbòrò bá ilànà ẹ̀kọ́ sáyẹ̀nsì àti imọ́ ẹ̀rọ ní àwọn ẹ̀ka ilé-ẹ̀kọ́ wa gbogbo.

Funding

(TETFund/DESS/COE/ILORIN/ARJ/1)

“TETFund Projects 2019-2021”

ÌWÉ ÌTÓKASÍ

Adeyemi, O. T. (2011). Teacher shortages and surpluses in senior secondary schools in Ondo State, Nigeria: A critical review, *American Journal of Social and Management Sciences*.

Ajibade, B. (1994). Barriers to effective communication in Bolaji, E.B. Alabi, V. A (Ed.) in the Principles and the Practice of Communication, Ilorin: Department of English, University of Ilorin.

Ajibade, M. Iyabode (2018). An evaluation of the factors affecting writing skill in selected senior

secondary schools in Ilorin Metropolis, Kwara State. *Jigawa: The Gazelle, a multi-Disciplinary Journal of the Faculty of General Studies, Federal University, Dutse*.

Ale, E. O. and Ogunlola, L. (1998). *Ogbón ikóni ní ẹ̀kọ́ Yorùbá*. Ilorin: Indemac Nigeria Publishers Limited.

Awobuluyi, O. (1990). *Yoruba Meta Language (Èdè-Ìperí Yorùbá) Volume I*. Ibadan, University Press.

Awolusi, Yetunde, O. (2015). Lílo ọ̀pọ̀n imọ́ fún kíkó èdè Yorùbá ní Ọ̀rúndún Kọ̀kànlélogún nínú Yorùbá Gbode, *Jóna Egbé Akómólédè àti Àṣà Yorùbá* 5(3).

Balogun, I. O. S. (2009). Development of comprehensive thinking skill in reading. *Journal of Nigerian Language Teachers*, vol. 2/2.

Bamgboṣe, A. (1984). *Yoruba Meta Language (Èdè-Ìperí Yorùbá) Volume II*. Ibadan: U.P.L

Mustapha, O. et. al (1990). *Èkọ́ Èdè Yorùbá Titun, J.S.S 1*. Ibadan: U.P.L o.i. 16-25.

Owolabi Kólá (2005). *Ó tó gé, ọ̀mọ́ odùduwà. Ogun isàmúlò èdè Yorùbá ní ibikíbi, ní ipòkípò àti*

ní àyèkáyè di ijà wàyí. Universal Akada Books Nig, Ltd.

Oyewole, O. F. (2004). technical APPROACHES to advance report writings. In Bolaji, E. B., Alabi, V. A. (eds.). In the Principles and the practice of communication. pp. 178-199.

Oyeyemi, S.O. (2006). Writing: quality, paragraphing and writing a full essay in Yusuf, J.C. et. al. (eds.) in *English Language Teaching: A communicative Approach*, Ilorin: Haytee Press.

Ọ̀mọ̀tayo, I. (1998). Reading and writing skills in Efuroya, E. Adegbija effective communication in Higher Education and the Use of English, Ilorin: Haytee Press.

Ọ̀padotun et. al. (2002). *Yorùbá àkoyé fún ilé-ẹ̀kọ́ sẹ̀kóndírì kékeré*. Rasmed Publications, Ibadan.